

LETTERKUNDE

onderbewustzijn, de oerbron van alle intuïtieve kennis. Men bemerkt dat o.a. aan de beelden die hij gebruikt. Beelden, die, ofschoon ze oogenschijnlijk niet „redelijk” zijn, toch reële intuïtieve associaties opwekken, die appelleren aan in het onderbewustzijn „opgeslagen” gedachtencomplexen. *Rendez-vous in San Francisco* van Erik Hazelhoff Roelfzema daarentegen doet geen enkel beroep op het onderbewuste van den lezer, het is een aaneenschakeling van „wortellooze” woorden, die nergens heen reiken. Het boek is als de valsche schittering van zonlicht op de oppervlakte van een of ander kil metaal. Beide boeken zijn vrijwel in alle opzichten elkaars tegengestelde.

Een schrijver met geest is Jan van Rheenen ongetwijfeld. *De Glijbaan* is de helling die de cultureel niet sterk gebonden naar beneden rutschen, zoodra zij uit het productieproces zijn uitgeschakeld. De auteur doet in zijn verhaal voortdurend een beroep op den voorraad intuïtieve menschenkennis, in ieders onderbewustzijn in meerdere of mindere mate aanwezig, waartoe de deuren slechts met bepaalde sleutels geopend kunnen worden. Van Rheenen weet die sleutels uitstekend te hanteeren, menschen en situaties worden door enkele juist gekozen woorden volledig geteekend. Die woorden zeggen ons veel meer dan er, strikt genomen, staat. Het zijn woorden, die sleutelposities innemen en daardoor onzegbare geheimen openbaren. Dit trof ons bij dezen roman: dat er zoo oneindig veel meer aan leven in staat dan men gezien den omvang van het boek zou vermoeden. Welk een gevoelsrijkdom, welk een vlucht van teedere gedachten wordt opgeroepen door den volgenden dichterlijken

regel: „Eentonig druppen haar woorden, voorjaarsregen op het gebladerte” (pag. 95). Vol diepen zin is ook de „vergissing” van Joep, de uitgestootene die er maar niet in slaagt zich weer in de werkende gemeenschap in te schakelen: „Wat ons verbindt is onze onverbiddelijke eenzaamheid. Met schrik bemerkt hij dat hij zich vergist heeft en zegt hard en snel „eerlijkheid”! (pag. 96). Deze verwarring: eenzaamheid, eerlijkheid, geeft de tragiek van de werkloosheid schrijnender weer dan een vele pagina's lange beschrijving. Een typisch sleutelwoord is „vergissing” in den volgenden zin: „Pal voor het raam rijst de verweerde steenklomp van een kerk bij vergissing uit het rumoer van trams, auto's en fietsen”. (pag. 7). Dit ééne woordje „vergissing” roept, voor wie er gevoelig voor is, een gedachtenwereld op die, met alle tusschenliggende gamma's, reikt van de middel-eeuwsche kathedralen tot de tegenwoordige karakterlooze groote-stads-architectuur.

Van Rheenen is een uitstekend menschenkenner, een specialist blijkbaar in de mentaliteit van *die* werkloozen die bij gebrek aan cultureele gebondenheid moreel ten onder gaan. Joep Cassel is echter wel een triest specimen dier overbodigen. Het wil er bij ons niet in, dat werkloosheid onvermijdelijk moet leiden naar den moreelen ondergang, zooals *De Glijbaan* wel eenigszins suggereert. De practijk wijst trouwens uit dat velen in staat blijken uit zichzelf te putten en een tegenkracht in werking stellen. Zij cultiveeren een liefhebberij, of verdiepen zich in sociale of ethische problemen, op die wijze een dam opwerpend voor de afstompende ledigheid. Het boek is, wat dit betreft, wel wat eenzijdig en al te generaliseerend. Het had er aan ge-

KRONIEK

wonnen, wanneer er tusschen al die grauwe gebogen ruggen, die wij in eindeloze rijen achter Joep Cassel en zijn vrienden zien staan, enkelen waren geweest die zich de veerkracht van den menschelijken geest ten nutte hadden gemaakt. Men moet een boek echter nemen zooals het uitgevallen is en achteraf geen eischen stellen. Jan van Rheenen heeft op het oogenblik niet anders gekund. Het verhaal is geschreven vanuit een machteloze wanhoopsstemming, die de auteur, zonder zichzelf geweld aan te doen, niet kon verbreken. Onder de vrouwen rondom Joep Cassel zijn er enkelen die als lichtere plekken naar voren treden. Anke is een prachtvrouw en haar verdediging tegenover Joep van het kindje, dat in haar schoot groeit en dat de anderen willen laten wegmaken, is hartverscheurend; een fellere aanklacht tegen de misselijke sexueele moraal, die ten koste van alles in stand wordt gehouden, laat zich nauwelijks denken.

De uitwegen die de werklooze jeugd heeft gezocht voor haar sexueelen nood zijn met inzicht en kennis van zaken weergegeven. Sober, zonder ophef, beschrijft Van Rheenen ons de aparte moraal op sexueel gebied, die deze van kudde en cultuur losgeslagen wezens zich hebben eigen gemaakt. Wel zijn deze menschen vaak hard voor elkander, maar de sexueele huichelarij der brave lieden hebben zij voorgoed uitgebannen. Het gesprek in bed tusschen den berooiden Joep en zijn vriendinnetje, Hansje, is zóó aangrijpend dat wij het met ingehouden adem gelezen hebben. Inderdaad, zegt een stem in ons, zóó verstooten wij elkander wanneer de liefde door God-weet-wat ineens is verdwenen, zóó kwetsen wij elkander en zóó vertrappen wij

elkanders hart. . . . Treffend is bij dit gesprek de volgende aanduiding van den schrijver: „De nacht hangt als een zwarte lap voor de vensters”, waarmede hij op metaphysische wijze de doode stemming van Joep suggereert. Van Rheenen is een auteur die voortdurend een beroep doet op datgene wat dieper ligt dan ons dagelijksche denken. Hij ontsluit, zoo tusschen de regels door, telkens deuren van het onderbewustzijn, die leiden tot de duistere oergronden van ons wezen. Zijn menschen zijn elementair, zijn werkloosheid is „de” werkloosheid van alle tijden. Zijn boek heeft iets tijdloos’, daardoor is het een menschelijk document, dat ook nog zal boeien wanneer de menschheid haar heilstaat op aarde heeft verwezenlijkt. Tegenover de echtheid van dit monumentaal sombere boek vallen kleinere bezwaren, zooals de niet altijd even zuivere dialogen, absoluut weg. Wij hebben dezen roman ondergaan als een aangrijpende klacht tegen het waanzinnige economische bestel, dat onnoodig duizenden laat verkommeren, of nog erger: net niet laat verkommeren.

Dat Jan Walch een man zonder geest is, zal iemand die indertijd zijn *Goedenmorgens* in *Het Vaderland* heeft gevolgd, moeilijk kunnen beamen. Het waren brillante improvisaties vol „sleutelwoorden” en getuigend van een fijnen, diep in de cultuur gewortelden geest. Ook wie persoonlijk met Walch te maken heeft, komt onder de bekoring van zijn typische bohémien-allures, geen oppervlakkige schitteringen, maar de zekere merkteekens van den beschaafde, wiens wezen verankerd is in de cultuur van het verleden en van zijn tijd. Wij hadden eenigen tijd terug het genoegen Walch te

LETTERKUNDE

hooren in een lezing over Karel den Stoute. Deze lezing was precies zooals wij naar aanleiding van zijn *Goedenmorgens* hadden verwacht: tintelend van bohémien-humor en telkens, met een fijnzinnig gekozen woord, heenwijzend naar de diepste oorzaken der menschelijke strevingen. Van dit menigmaal zoo vruchtbare huwelijk tusschen diepen ernst en brillante scherts valt in *Is het te laat voor Bayart?* geen schijn of schaduw te bekennen. Aanvankelijk waren wij hierover verwonderd. Walch's gebundelde *Goedenmorgens* nog eens overlezende, werd het ons echter duidelijk dat zijn typisch „eruptief” talent uitsluitend is aangewezen op de zeer korte baan en op de lange roman-route onvermijdelijk moet struikelen. De onmiddellijke korte improvisatie, het pardoes afgevuurde schot dat in het hart treft, is Walch's sterke zijde. Wanneer zijn artistieke impulsen zich over de lange baan van een roman moeten verdeelen, verliezen deze hun spontaneïteit en daarmee hun directe werking. *Is het te laat voor Bayart?* is de geschiedenis van een via een spiritistische séance in vleesch en bloed weergekeerden middeleeuwschen ridder, op zichzelf een thema dat genoeg gelegenheid biedt tot brillante uitwerking. Wat Walch er van gemaakt heeft is echter zóó intens flauw en onbeduidend, dat wij ons afvragen wat hem er toe bewogen heeft, zoo'n prutsverhaal te publiceeren. Ongetwijfeld staat het boek op een zeker intellectueel peil. Het is geschreven door een man van eruditie en dat verloochent zich niet gemakkelijk. Maar de lengte van het verhaal heeft den geest zoo zeer verdund dat alle leven er uit verdwenen is. Het heeft iets triests, zoo'n misrekening in eigen kunnen....

Het debuut van J. Gerhard Toonder *Een man zet door* — een verhaal van flirt en sollicitaties — heeft eenige kwaliteiten: het ergert niet en het is pretentieloos. De gewichtige dikdoenerij, die zoo menige eersteling ontziert, ontbreekt geheel. Dat is op zichzelf verfrisschend. Het is een volkomen te goeder trouw geschreven verhaal dat met groote zorg alle diepte vermijdt — hetgeen ook een kwaliteit kan zijn. Maar dat is het in dit geval toch niet. Bij gebrek aan cultureelen diepgang, mag men tenminste eenige brillante schittering aan de oppervlakte verwachten. Waar die echter ook ontbreekt, rest den recensent niets anders dan onverbloemd te zeggen waar het op staat: *Een man zet door* is amusementslectuur voor trein en wachtkamer, niet meer en niet minder.

Rendez-vous in San Francisco door Erik Hazelhoff Roelfzema is het verslag van een zwerftocht door Amerika. Over smaken valt niet te twisten, het ligt ook niet in ons voor-nemen ons over dit flodderverhaal op te winden. De serieuze lezer zij echter gewaar-schuwd: zelden kwam ons een boek onder de oogen zóó volslagen aan alle cultuur ont-worteld, zóó ontdaan van alles wat een eenigs-zins ontwikkeld mensch vermag te boeien. De toon van het verhaal is in hooge mate arrogant. De eerste woorden van het boek zijn al niet innemend: „Ik heb een eerlijk karakter”. Het is voorwaar een prestatie om 273 pagina's over Amerika vol te schrijven zonder dat de lezer ook maar iets wezenlijks over het Amerikaansche volkskarakter te weten komt, laat staan over de cultuur van dat belangwekkende volk. Hoe is het moge-lijk, vragen we ons af, dat iemand zóó zeer terzijde staat van alles wat het betere deel